

Fülöpová, Marta

(Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava, Slovensko)

LIPA A JEJ PROTIKLADY V SLOVENSKEJ ROMANTICKEJ POÉZII AKO NÁSTROJ NÁRODNEJ IDEOLÓGIE

Abstract:

The paper deals with the question of the thematization of the linden tree in the context of national ideology in the poetry of Slovak romanticism. The linden tree was the most important plant national symbol of Slovak Romanticism, its presence defined the Slovak space as home and homeland, it functioned as a symbol of Slavs, Slavic mutuality, but also as an allegory of national destiny and national literature. The paper explores the relationships the linden tree enters into with other plants that symbolize other nations. The linden tree is most often contrasted with the oak tree, with which it formed a complementary pair in ancient mythology, representing the masculine and feminine principles. Another national contrast to the linden is the walnut and the straw as plants representing the Hungarians. The paper will also try to reveal the thematical background of these opposites and interpret their ideological use in favour of the stabilization of the national image.

Keywords: Slovak romanticism, nationalism, ideology, national symbol, linden tree

V národnej symbolike slovenského národného hnutia zohrávali dôležitú úlohu aj vybrané prvky prírody, ktoré nadobudli národno-reprezentatívny charakter. Slovenskí myslitelia inšpirovaní nemeckým idealizmom uvažovali o jednote všetkého existujúceho, o syntéze materiálneho a duševného, prírody a človeka. Podľa Ľudovíta Štúra (1815 – 1856) idea a matéria majú tvoriť jednotu, duch má objasniť prírodu a túto jednotu má uskutočniť a vyjadriť práve slovenská poézia – aj prostredníctvom prírodnej symboliky.¹

Ako najetablovanejšia a najdôležitejšia „národná“ rastlina v literárnych dielach slovenského romantizmu sa objavovala lipa. Pri obraznosti lipy slovenskí romantici čerpali z morfológie lipy, z vedomostí a skúseností, ktoré o lipe mala dobová spoločnosť, taktiež z kultúrnej tradície symboliky lipy. V germánskej aj slovanskej mytológii, ale aj podľa antickej tradície (mýtus o Filemonovi a Baukide) bola lipa považovaná za „ženský“ strom, bola nositeľkou charakteristík, ktoré dobovo boli považované za typicky ženské, za ideálne charakteristiky ženy,

¹ Štúr 1987. 46

špecificky manželky (krása, pôvab, materstvo, plodnosť, bezpečie, harmónia a ochrana). Ako symbol lipa pôvodne spoluvytvárala „locus amoenus“, ako strom, pod ktorým sa stretávajú milenci, alebo figurovala vo vzťahu s dubom, s ktorým vytvárala komplementárnu dvojicu zastupujúcu ženu a muža.

Lipa v literatúre, ale aj v spoločnosti v 19. storočí postupne začala fungovať ako plnohodnotný národný symbol.² Jej explicitná „ženskost“ sa jemne potláčala (respektíve tieto charakteristiky boli priradené Matke Sláve), a jej spomenuté feminínne, materské charakteristiky boli prenesené na zachytenie pocitu z domova. Svojimi idylickými konotáciami lipa určovala, stelesňovala a definovala vlast' ako priestor bezpečia, harmónie a domova, slúžila na obsadzovanie priestoru.³ Mala reprezentovať typické slovanské národné charakteristiky; jej morfológické charakteristiky sa alegorizovali, napríklad jej mäkké drevo malo odkazovať na mäkkosť srdca a láskavosť Slovanov, včely obletujúce kvitnúce lipy na pracovitosť Slovanov. To, že lipy boli často sadené v okolí ľudských príbytkov, malo odkazovať na družnosť Slovanov atď.⁴

Nacionálnu symbolizáciu lipy v slovanskom kontexte rozšíril preromantik Ján Kollár (1793 – 1852) svojou skladbou *Slávy dcera* (1824, a ešte výraznejšie vo vydaní z roku 1832). Z romantikov najčastejšie tematizoval lipu Andrej Sládkovič (1820 – 1872) a Ján Botto (1829 – 1881), respektíve často sa objavovala aj v tvorbe romantických epigónov. V štúdiu sa budem venovať hlavne tým textom, kde sa lipa dostáva do konfrontácie s inými stromami alebo rastlinnými symbolmi. Konštrukt som najčastejšie našla v tvorbe A. Sládkoviča, ktorý sa vo svojej tvorbe venoval lipe sústavne a koncepcne.

Ako slovanskí básnici etablovali lipu ako národný symbol, pohlavná komplementarita lipy a duba sa postupne narušila a „slovanská“ lipa vytlačila dub zo symbolického priestoru národa.⁵ Viacerí básnici (napríklad J. Kollár a Samo Chalupka) v niektorých svojich neskorších textových variantoch vymieňali pôvodné symbolické duby na lipy.⁶ A to aj napriek tomu, že dub ako symbolický strom bol hlboko etablovaný v slovenskej kultúre. Slovenskí osvietenskí a klasicistickí autori ešte dubu venovali ódy podľa antických vzorov bez náznaku národnej ideológie (Bohuslav Tablic: *Óda na dub*, Ján Hollý: *Óda na dub*) a dub bol považovaný aj za posvätný strom slovanského hlavného boha Perúna. Objavoval sa preto aj v tvorbe slovenských romantikov, väčšinou ako strom slovenských hôr a lesov. U A. Sládkoviča v lyricko-epickej skladbe *Detvan* (1853) sú napríklad duby súčasťou slovenskej prírody. Sládkovič v úvodnej časti skladby

² Macura 1994. 91.

³ V takomto význame sa lipa vyskytuje vo viacerých básňach J. Bottu ako zakliaty lipový háj alebo strom stojaci uprostred zakliatej krajiny, alegoricky zastupujúci Slovensko.

⁴ Štúr 1987. 65–66.

⁵ Lipa si svoje feminínne rysy uchovala aj v slovenskom romantizme, boli však jemne potlačované, obzvlášť tie, ktoré mali odkazovať na lipu ako na strom manželky (čo by evokovalo potrebu manžela). Keď slovenskí romantici použili lipu v archaickom význame ženského stromu, jej partnerom bol často javor, ktorý ako „mužský“ strom sa vyskytoval vo folklóre. Javor ako národný strom nebol výraznejšie symbolizovaný.

⁶ Pozri: Kiss Szemán 2007. 80.

Vrstovníkom ich spája s idylickou krásou domova v tvare slobodnej prírody a s národným symbolom sokolom:

*Ako obeť stlejú – bodaj by len stleli!
aby sme svet nový, vek slávy videli:
lež dúhu nádeju ktože z nás neľúbi?
a let sokolový a zelené duby?*⁷

Duby teda nie sú zo slovenského priestoru a symboliky vylučované všade. V skladbe *Detvan* stoja duby aj pri narodení hrdinu:

*Mať žne: a kto to dieťa čičíka?
Šum lístia storočných dubov;*⁸

Symbolické, maskulínne konotácie duba v súvislosti so slovanskými hrdinami vo svojej hrdinskej epike miestami použil aj E. Štúr. Avšak, keď sa dub objavil v kontexte s lipou, v juxtapozícii oproti lipe, takmer vždy nadobudol aspekt cudzosti ako strom alegoricky zastupujúci Nemcov. Protiklad lipy a duba uplatnil napríklad A. Sládkovič v spomenutej skladbe *Detvan*, v ktorej, ako vidno z vyššie citovaných častí, inde s dubmi nespájal výraznejší aspekt cudzoty – len pri vzťahu s lipou v alegorickom význame:

*„Neodťahuj sa od kvetu lipy,
že vidíš dub už s žalud'om! –
Cudzie ťa nikdy nezmieria vtipy
s naším slovenským osudom!”*⁹

Sládkovič na tomto mieste explicitne hovorí o „našom“ osude a o „cudzích“ vtipoch, a aspekt cudzosti a našskosti spája s lipou a dubom. Obraz posilňuje aj protikladom „plodov“ oboch stromov – kvetov lipy a žalud'ov duba, ktoré alegorizoval J. Kollár a ktorých konotácie u neho podrobne opísal český literárny historik V. Macura. Lipové kvety aj dubové žalude mali evokovať národné, vzájomne sa vylučujúce charakteristiky pripisované Slovanom a Nemcom (sladkosť, vôňa a pracovité včely oproti tvrdosti, horkosti a kancom, ktoré sa krmia žalud'mi).¹⁰ Sládkovič na citovanom mieste sa opieral o tieto alegoricko-symbolické významy lipy a duba, ktoré považoval za kultúrne etablované a rátal s tým, že jeho čitatelia, jeho „vrstovníci“, pod ktorými najskôr rozumel svojich generačných druhov-intelektuálov, zasvätenecov slovenského národného hnutia, dokážu odhaliť aj ďalšie symbolické významy.

⁷ Sládkovič 1972. 217.

⁸ 3. strofa: Sládkovič 1972. 219.

⁹ 60. strofa: Sládkovič 1972. 243.

¹⁰ Macura 1994. 92.

Protiklad lipy a duba sa nachádza aj v alegorickej bájke Jána Čajaka (1830 – 1867) *Záštitá* s podtitulom *Nemectvo a Slovanstvo* (1875):

*„Pyšne vraví lipa mladej
stoveký dub na ohrade:
Máš li koho medzi stromy,
čo ťa chráni od pohromy,
ak ja v tomto stínu teba?*

*Nato lipa: Aj, to práve
nijak neslúži ti k sláve:
Von zo stínu na úslní,
chyst by mala svieži, plný,
rozvitok žitia zo seba!¹¹*

Bájka je naozaj explicitná, alegorické významy stromov sú rozkryté v podtitule básne (v pôvodnej českej verzii v samotnom názve¹²). Pointa vyplýva z protikladnej interpretácie vzťah oboch stromov – čo z jednej strany vyzerá ako ochrana, z inej strany znamená obmedzenie a útlak.

Motív utláčania mladej lipky iným stromom ešte pred J. Čajakom použil Viliam Paulíny-Tóth (1826 – 1877) v bájke *Orech a lipa* (1846). V bájke sa mohutný a stabilný orech-pán vysmieva mladej pružnej lipke, ktorou pohne každý vietor, kým orech im odoláva; no nakoniec víchor orech vyvráti, kým lipka ostáva nažive. Orech v tejto alegórii má predstavovať Maďarov – svedčí o tom napríklad aj to, že orech je uvádzaný ako „pán“, čo je narážkou na zemiansku koncepciu uhorského/maďarského národa. Ako národný maďarský strom orech nebol v uhorskej spoločnosti rozšírený, vyskytoval sa skôr ako zriedkavá alegória. Zdrojom tejto alegórie mohla byť alegorická óda *Egy ledőlt diófához* (Na vyvrátený orech, 1791) jezuitu a klasicistického básnika Dávida Baróti Szabóa (1739 – 1819). Baróti Szabó v tejto básni opisuje vyvrátený orech, ktorý predtým stál vznešene ako kráľ medzi stromami, teraz však vädne vyvrátený v prachu. Príčinou pádu stromu sú v tejto básni červy a mravce, ktoré ho zvnútra rozožrali. Báseň končí výzvou k vlasti, aby bola večne ochránená. V prvej polovici 19. storočia bola táto alegorická báseň veľmi známa a často citovaná, obsahovala ju napríklad aj nemeckojazyčná antológia maďarskej literatúry literárneho historika Ferenca Toldyho (1805 – 1875) *Handbuch der ungrische Poesie* (1828), ktorú poznali aj slovenskí vzdelanci.¹³ Alegória orecha ako maďarského stromu v slovenskom kontexte predstavoval analógiu k dubu, budovala na maskulínných charakteristikách orecha (tvrdý strom,

¹¹ Čajak 1979. 81.

¹² Báseň bola pôvodne napísaná po česky pod názvom *Slov[anstvo] pod záštitou Nemectva* (1851), Čajak 1979. 213.

¹³ Ján Chalupka (1791 – 1871) na túto antológiu reaguje napríklad vo svojom románe *Bendeguz* (1841, pozri Dušíková 2020. 76).

kvety tvarom pripomínajúce mužský pohlavný orgán) aj na tom, že rastie skôr v teplejších južnejších regiónoch.

V oboch bájkach vystupuje lipa ako mladý strom, ktorý má pred sebou budúcnosť oproti stromom, ktoré majú minulosť, sú staré. Reflektuje to na európsku charakteristiku Slovanov ako mladého národa bez minulosti, ktorá bola v protiklade k tendenciám historizmu a snahe každého národa dokázať čím dlhšiu a slávnejšiu minulosť. S touto charakteristikou „mladosti“ sa slovenské národné hnutie snažilo vysporiadať rôznymi cestami, napríklad akcentáciou vlastnej minulosti (tradícia Veľkej Moravy), ale aj tak, že zdôrazňovalo životnú silu mladého národa a zameriavalo sa na budúcnosť. Je badateľné, že v spomínanej dvojici bájok krutejší osud zasiahne maďarský orech, ktorý je vyvrátený a hynie. Nemecký dub nie je explicitne zničený, v bájke J. Čajaka je prítomný skôr generačný konflikt, mladý strom si chce vy dobyť miesto pod slnkom a negatívny náboj bájky je tlmený. Pri maďarskej alegórii dochádza k zničeniu utláčateľa.

Slovenská lipa mala v tvorbe A. Sládkoviča aj ďalšie národné náprotivky. Napríklad v básni *Luhy slovenské* (1862):

*„India palmu a céder ľud Libanu,
dub Nemeec, púšť Maďar chváli:
Slováci? — v chládok lipy svojej si stanú,
či boží hnev ich a či oheň pekelný páli.“¹⁴*

Lipa sa tu dostáva do konfrontácie s ďalšími „národnými“ stromami. Zaujímavé je, že všetky spomenuté stromy – dub, palma aj céder boli považované aj za symboly vznešenosti a hodnoty. Oproti nim stojí „púšť“ Maďarov, čím Sládkovič reflektuje na vnímanie nížiny ako národnej krajiny Maďarov. Obraz maďarskej pusty mal aj ojedinelé pozitívne vyznenie v slovenskej literatúre, (vo veršovanej poviedke *Syn pustiny* Janka Kráľa), ale dominovalo skôr jej negatívne zobrazenie ako puste, nehostinnej, ničotnej krajiny. U Sládkoviča proti vznešeným stromom ostatných národov a proti slovenskej lipe stojí púšť, prázdnota, ktorá metonymicky mohla odkazovať aj na kvalitu konkurenčného národa a slúžiť na jeho poníženie.¹⁵

Pri slovensko-maďarskej téme má lipa u Sládkoviča aj rastlinný náprotivok zastupujúci púšť – slamu:

¹⁴ Zvýraznenia v citátoch Sládkovičových básní sú od A. Sládkoviča. Sládkovič 1972. 407.

¹⁵ K vzťahu „vysokého“ slovenského sveta oproti „nízkemu“ maďarskému pozri Bilík 2011. 182–183.

Protiklad lipy a pusty použil Sládkovič aj v óde venovanej Jánovi Franciscimu, ktorý napísal na jeho oslavu, keď sa Francisci stal liptovským županom:

*„Tys' to, — čo stál tak na pustách Maďarov
sťa driečna lipa v Bakoni,*

pokoriac pyšnú tvár pokornou tvárou —

v ktorom nás poznali oni? (Jánovi Franciscimu, 1864, Sládkovič 1972. 565.)

Opäť tu badať kategorické vyjadrenie skupín „my“ – „oni“ a protikladné charakteristiky „pokora“ – „pýcha“ v paradoxnom postavení.

*„V lietavých pieskoch dolnej, tej pyšnej krajiny,
tam rastie slama, býť krátkej, ročnej doby,
tam mlátia, tlačia – symbol to je neprajný –
stohy ich, ako každého leta hroby:*

*Náš je strom – výška, trvácnosť, krása, sila –
z vrchov, stromov je výhľad ďaleký:
Tí sejú, zjedá čo blízka, vrtká chvíľa –
sadíme my, užiť čo majú veky.“*

(A. Sládkovič: Až posiaľ! a ďalej? 1864¹⁶)

Citovaná alegorická báseň *Až posiaľ! a ďalej?* opisuje vydávanie slovenských almanachov, medzi nimi aj almanachu *Lipa*. Lipa v týchto strofách je súčasne stromom, symbolom národa, názvom almanachu ale aj alegóriou národného života a národnej literatúry. Je konfrontovaná so slamou ako symbolom života na „dolnej, pyšnej krajiny“, na nížinách Uhorska, kam chodilo mnoho Slovákov cez letá na sezónne práce, hlavne na žatvu. Obraz nížin, kde sa pestuje pšenica, Sládkovič veľmi kreatívne rozkladá: v texte nespomína pšenicu – ale slamu (že ide o pšenicu, je zjavné iba z toho, že je mlátená). Mlátenie slamy však skôr evokuje predstavu prázdnoty (aj pod vplyvom frazeologizmu mlátenia prázdnej slamy), synonymicky teda aj pustoty a pustatiny. Obraz úrodnej krajiny je teda posunutý v smere k pustine, kde rastie „iba“ slama. Zaujímavé je, ako Sládkovič v mene národnej ideológie znehodnocuje pšenicu, v podstate ju úplne odstraňuje z obrazu (aby nenavodil jej takmer výlučne pozitívne významy, ktoré boli známe samozrejme aj v slovenskej spoločnosti), preto sa objavuje iba v podobe (prázdnej) slamy, dokonca v kontexte násilia – spája sa s ním mlátenie a bitie. Prvá citovaná strofa je názorným príkladom ideologickej obraznosti, kde sa potláčajú pozitívne konotácie viažuce sa k prostrediu konkurenčného národa. Obraz Uhorska ako požehnanej, plodnej vlasti, zaslúbenej zeme s plnými klasmi bol totiž toposom, známym napríklad aj z textu maďarskej hymny a prítomným aj u slovenských autorov. V básni badať aj ďalšie prvky nacionálneho diskurzu – protiklad „my“ a „oni“ v podobe symboliky, protiklad vzájomných charakteristík, kde hodnoty sú viazané na „nás“, ideologicky motivovaný výber výrazov (sejú – sadíme) aj zapojenie násilia.

Keďže pre slovenské romantické národné hnutie bola charakteristická silná náboženskosť, lipa tiež vstupovala do systému sakrálnej symboliky. Bola usúvzťažňovaná s inými dôležitými stromami Biblie, A. Sládkovič napríklad vymedzuje lipu aj oproti jablone ako stromu hriechu v básni *Lipa cyrilo-metodejská* (1864):

---

¹⁶ Sládkovič 1972. 472.

*„,Tehdy riekol Otec pravševládny:
Žrať chce človek! kliata jabloň, padni!
Tehdy riekol otec večnej sily:
,Lud svoj označím ja stromom iným!
Vezmem kríž, ktorý ste postavili,
z neho učiním ja, čo učiním!‘ – “¹⁷*

Prekliata jabloň Starého zákona je nahradená novým stromom, posvätnou lipou. Sládkovič sa pritom opiera o Štúrovu myšlienku, podľa ktorej lipa je poetickým stromom, lebo nenesie jedlé plody, nie je „materiálnym“, nesýti materiálny, telesný hlad.¹⁸ Lipa oproti jabloni je vyzdvihovaná pre jej duchovný charakter, kým jabloň zastupuje materiálnosť, tvrdo kritizovanú štúrovskou etikou. V závere tejto básne je lipa vymedzená aj proti babylonským vrbam:

*„Obráťte sa, z mrzkej baby lona¹⁹
k lonu matky, kam Boh slávu sype,
od vrb ošumelých Babylona
ku cyrilometodejskej lipy!“²⁰*

Sládkovič touto protikladnou výstavbou lipy oproti starozákonným stromom zdôrazňuje, že novodobým vyvoleným národom sú Slovania, ktorí preberajú miesto židovského národa v Božom pláne.

Lipa v umení, v kultúre aj v slovenskej spoločnosti predstaviteľov národného hnutia fungovala ako indikátor národného kontextu. Nadobudla mocenský charakter, ktorý jej symbolika pôvodne neobsahovala, svojou prítomnosťou mala totiž vytyčovať hranice vlasti (podľa J. Kollára všade tam, kde žili Slovania, mali rásť lipy).²¹ Jej symbolizácia mala akoby isté magické, totemistické rysy. Citované básne ilustrujú vysokú mieru ideologizácie obraznosti lipy v slovenskej romantickej poézii. Keď v nej lipa vstupuje do vzťahu s inonárodnými symbolickými alebo alegorickými rastlinami, jej obraznosť je presýtená národnou ideológiou. Protipostavenie, konfrontácia je jedným zo základných polôh nacionalizmu, ktorý sa snaží vymedzovať a exkludovať. Ide tu o imaginatívne stváranie skupín „my“ a „oni“ pomocou národných emblémov, symbolov a alegórií. Lipa má slúžiť na stabilizáciu skupinovej identity tým, že sa stáva viditeľným znakom „našej“ skupiny, ktorá sa ňou ohradzuje voči „iným“ národným skupinám. Viazu sa k nej kladné charakteristiky a pozitívne emócie ako nádej, spolupatričnosť a pátos. Je

¹⁷ Sládkovič 1972. 464.

¹⁸ Štúr, 1987. 66.

¹⁹ Za povšimnutie stojí duchaplná, no obscénna slovná hra „baby lona“ – „Babylona“, ktorá pravdepodobne patrila do repertoáru slovenských ľudových kazateľov na explicitné vyjadrenie skazenosti Babylonu, symbolu svetskosti. Podobné expresívne výrazy boli pri reálnych kázňach dobre využiteľné, ale vo vznešenej básni Sládkoviča podobná nízkosť vyvoláva efekt grotesknosti.

²⁰ Sládkovič 1972. 470.

²¹ Kollár 1875. 12–14.

spätá s vysokými, duchovnými ideami, čo má zvýrazňovať nízkosť protistrán. V podmienkach slovenského národného hnutia, ktorého členovia mali pocit ohrozenia od iných národov, je tento apologetický prístup pochopiteľný, plne interpretovateľným a skutočne „problémovým“ sa však stáva iba v transkultúrnom kontexte, v kontexte maďarskej a nemeckej kultúry.

LITERATÚRA

Bílik, R. (2011)

Intriga, sprisahanie, riskantná láska a „tendencia národná“. Jozef Miloslav Hurban: *Olejkár (1846)*. In: Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 170–185.

Čajak, J. (1979)

Zrná. Bratislava: Tatran, 1979.

Dušíková, A. (2020)

Kánon a jeho limity – u nás v Uhorsku v 19. storočí. In: Bystrzak, M. – Passia, R. – Taranenková, I. (eds): *Kontakty literatúry (modely, identity, reprezentácie)*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo SAV, 69–79.

Kiss Szemán, R. (2007)

Az emblematikus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény- és állatrajz Ján Kollár művében. In: Kiss Szemán, R.: *Magyarország panaszától Szlavia panaszáig*. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológia Tanszék, 2007.

Kollár, J. (1875)

Výklad čili Prímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře. Praha: I. L. Kober, 1875.

Macura, V. (1994)

Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ. Jinočany: H&H.

Sládkovič, A. (1972)

Poézia. Bratislava: Tatran.

Štúr, Ľ. (1987)

O poézii slovanskej. Martin: Matica slovenská.